

The background of the entire slide features a close-up of a globe, showing the continents of Africa and Europe. In the foreground, on the left, is a large, light-colored wooden chess piece, likely a king or queen, which is out of focus. The overall lighting is soft, and the colors are muted, giving it a professional and academic feel.

ΚΕΔΙΣΑ **KEDISA**

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΩΝ ΑΝΑΛΥΣΕΩΝ
CENTER FOR INTERNATIONAL STRATEGIC ANALYSES

**Ο αγώνας για την κατασκευή του εμβολίου κατά
της πανδημίας ως πεδίο γεωπολιτικής αντιπαράθεσης**

Νικόλαος Φ. Γεωργιτσόπουλος

Ερευνητική Εργασία Νο. 51

**Ο αγώνας για την κατασκευή του εμβολίου κατά της
πανδημίας ως πεδίο γεωπολιτικής αντιπαράθεσης**

Νικόλαος Φ. Γεωργιτσόπουλος*
Αναλυτής ΚΕΔΙΣΑ
Ερευνητική Εργασία Νο. 51

Διοικητικό Συμβούλιο

Ανδρέας Μπανούτσος, Ιδρυτής και Πρόεδρος

Όμηρος Τσάπαλος, Γενικός Γραμματέας

Δρ. Πέτρος Βιολάκης, Διευθυντής Ερευνών

Βασίλειος Παπαγεωργίου, Οικονομικός Διαχειριστής

Ευάγγελος Κούλης, Μέλος Δ.Σ.

Αναστασία Τσιμπίδη, Μέλος Δ.Σ.

Ο αγώνας για την κατασκευή του εμβολίου κατά της πανδημίας ως πεδίο γεωπολιτικής αντιπαράθεσης

Γράφει ο Νικόλαος Φ. Γεωργιτσόπουλος*

Μία πανδημία που μπορεί να επηρεάσει όλη την Ευρωπαϊκή ήπειρο ή ακόμα και τον κόσμο ολόκληρο, ήταν ένα σενάριο που είχε έρθει στην επιφάνεια από πολλούς ειδικούς, ακόμα και πριν την πανδημία του COVID-19 όπως τη ζούμε σήμερα. Πριν ακόμα τα ταξίδια γίνουν ευκολότερα και πριν ακόμα η παγκοσμιοποίηση εισέλθει για τα καλά στη ζωή όλων μας, οι πανδημίες ήταν εύκολο να περιοριστούν. Παλαιότερα πριν ακόμα τα συστήματα γίνουν τόσο διασυνδεδεμένα μεταξύ τους, τα ταξίδια και οι επαφές των ανθρώπων με πληθυσμούς άλλης χώρας που ενδέχεται να ήταν μολυσμένοι με κάποιον μεταδοτικό ιό, ήταν δυσκολότερα γιατί είτε δεν ευνοούσαν οι συνθήκες διαμόρφωσης τους εδάφους είτε η απόσταση (Czosnek, 2018). Ωστόσο με την άνοδο της τεχνολογίας και την ανάπτυξη του αεροπορικού τομέα στη σύγχρονη εποχή, τα ταξίδια είτε για επαγγελματικούς είτε για τουριστικούς λόγους, είναι στη ζωή των σύγχρονων ευρωπαίων και ίσως αποτελεί και «ευρωπαϊκό τρόπο ζωής», αφού η μετακίνηση των ευρωπαίων πολιτών στο εσωτερικό της Ένωσης, και όχι μόνο, είναι πιο εύκολη από ποτέ, μετά την κατάργηση των εσωτερικών συνόρων για τα κράτη μέλη της Ένωσης.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, και καθώς η παγκόσμια και η ευρωπαϊκή κοινότητα γίνονται περισσότερο διασυνδεδεμένες, μέσα από τα αεροπορικά ταξίδια και την μετακίνηση ανθρώπων για επαγγελματικούς ή τουριστικούς λόγους, ο κίνδυνος για την μετάδοση ενός ιού στη περίπτωση μίας πανδημίας είναι μεγαλύτερος. Ακόμα μεγαλύτερος γίνεται ο κίνδυνος διασποράς του ιού στο πληθυσμό άλλης χώρας όταν τα συστήματα φαίνεται να είναι τόσο συνδεδεμένα μεταξύ τους (Dokos, 2019).

Η Ευρωπαϊκή ήπειρος άλλα και ολόκληρος ο κόσμος αυτήν την περίοδο, ζει κάτω από το φόβο της πανδημίας COVID-19. Ενός μεταδοτικού ιού που πρωτοεμφανίστηκε τον Δεκέμβριο του 2019, στη πόλη Ουχάν της Κίνας και από τότε έχει μεταδοθεί σε όλο τον κόσμο, παρασέρνοντας στον θάνατο πάνω από 900.000

ανθρώπους¹. Ωστόσο, για την ευρωπαϊκή ήπειρο δεν είναι η πρώτη φορά που πλήττεται από μία τέτοια πανδημία. Στο παρελθόν και συγκεκριμένα το 1918 η Ισπανική γρίπη, είχε καταφέρει να θανατώσει περίπου 30 εκατομμύρια ανθρώπους μέσα σε έξι μήνες (Czosnek, 2018). Στη σημερινή εποχή με τα μέχρι τώρα δεδομένα ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας χαρακτήρισε από πολύ νωρίς την συγκεκριμένη κατάσταση ως πανδημία και για αυτό το λόγο κάλεσε όλα τα κράτη του κόσμου να λάβουν μέτρα για να περιοριστεί η εξάπλωση του ιού (WHO, 2020a). Την ίδια στιγμή, Ευρωπαίοι αξιωματούχοι αναφέρουν ότι η πανδημία είναι ένας σύγχρονος παγκόσμιος πόλεμος, που καλείται να ζήσει η γενιά μας (Borrell, 2020).

Οι πανδημίες πάντοτε έχουν πάντοτε όχι μόνο πρωτογενείς αλλά και δευτερογενείς επιπτώσεις. Πρωτογενώς, επηρεάζουν την ανθρώπινη ζωή και ενδέχεται να προκαλέσουν μεγάλο αριθμό θανάτων. Δευτερογενώς, έχουν επιπτώσεις στην οικονομική και πολιτική ζωή μίας χώρας αλλά δύναται ακόμα και να προκαλέσουν κοινωνικές αναταραχές (Dokos, 2019). Μία πανδημία πάντοτε εγκυμονεί τον κίνδυνο να χαθούν ανθρώπινες ζωές που συνεισφέρουν στην οικονομία μίας χώρας και ως εκ τούτου θα είναι δύσκολο να αναπληρωθούν άμεσα δεδομένου της μείωσης των γεννήσεων σε ευρωπαϊκό επίπεδο, για το λόγο αυτό το βάρος της ανοικοδόμησης της ευρωπαϊκής οικονομίας αναγκαστικά θα το υποστούν οι νεότερες γενιές (Martin, 2020). Οι πανδημίες αλλά και πιο συγκριμένα η πανδημία COVID-19, αποκάλυψε ότι στις κοινωνίες και στα κράτη δημιουργείται μία κατάσταση αβεβαιότητας για το μέλλον. Πολλοί δρώντες αρπάζουν αυτήν την ευκαιρία για να εκμεταλλευτούν τις συνθήκες αβεβαιότητας που επικρατούν, προκειμένου να εξυπηρετήσουν ίδια συμφέροντα (Spengler, 2020). Η αβεβαιότητα αυτή διαταράσσει πολλές πτυχές της οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής ζωής των ανθρώπων, μέσα σε μία κοινωνία καθώς οι κυβερνήσεις των κρατών μελών είναι αναγκασμένες να πάρουν δραστικά μέτρα, για την μείωση της εξάπλωσης του μεταδοτικού ιού σε μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού.

Για την επιστημονική κοινότητα, η σοβαρότητα της πανδημίας COVID-19 έγκειται στο γεγονός ότι ο συγκεκριμένος ιός, είναι εξαιρετικά μεταδοτικός και δεν

¹ WHO Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard. Data last updated: 2020/9/17. Πηγή: <https://covid19.who.int/>

υπάρχει ακόμα θεραπεία ή εμβόλιο που να τον θεραπεύει, ενώ αν προσβάλει μεγάλης ηλικίας άτομα που ήδη έχουν υποκείμενα νοσήματα, τότε το αποτέλεσμα για τον άνθρωπο είναι τις περισσότερες φορές θανατηφόρο (Li *et al.*, 2020). Οι κυβερνήσεις πολλών χωρών έλαβαν δραστικά μέτρα για την μείωση της εξάπλωσης του ιού. Το ίδιο πράττει και η Ευρωπαϊκή Ένωση όπου κλήθηκε να αντιμετωπίσει την πανδημία COVID-19 στο πλαίσιο της αρχής της επικουρικότητας και να συντονίσει τις ενέργειες των κρατών μελών. Ωστόσο, ορισμένες κυβερνήσεις, παρά τα μέτρα που έλαβαν για την αντιμετώπιση της μεταδοτικότητας του ιού, δεν υπήρξαν τα επιθυμητά αποτελέσματα με αποτέλεσμα να υπάρξει εξάπλωση του ιού και διάδοση αυτού σε μεγάλο τμήμα του πληθυσμού, όπως έγινε για παράδειγμα στην Ιταλία και στο Ηνωμένο Βασίλειο.

Αποτέλεσμα αυτού ήταν μετά την αντιμετώπιση του πρώτου κύματος της πανδημίας στο τέλος του Ιουνίου 2020, να υπάρχουν κράτη μέλη της Ένωσης, που αντιμετώπισαν επιτυχώς την πανδημία με στοιχεία που δείχνουν μειωμένο αριθμό κρουσμάτων και θανάτων και άλλα κράτη που δεν αντιμετώπισαν όπως θα ήθελαν αυτήν την πανδημία, καθώς οι στατιστικές δείχνουν έναν τεράστιο αριθμό κρουσμάτων και θανάτων αναλογικά με το πληθυσμό τους. Για την ιστορία, η Ελλάδα κατάφερε να βρεθεί ανάμεσα στα κράτη μέλη που την αντιμετώπισαν επιτυχώς με τα έγκαιρα δραστικά μέτρα που πήραν, στο πρώτο κύμα της πανδημίας COVID-19 και γι' αυτό βρέθηκε να διεκδικεί μαζί με άλλα κράτη μέλη του ευρωπαϊκού Νότου, γενναίες χρηματοδοτικές μεταρρυθμίσεις από την Ευρωπαϊκή Ένωση για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της πανδημίας COVID-19 στην οικονομία των κρατών μελών (European Council, 2020).

Την ίδια στιγμή μέσα σε αυτό το πλαίσιο που διαμορφώνεται, γίνεται αντιληπτό, ότι ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζουν οι μεγάλες δυνάμεις το ζήτημα της πανδημίας COVID-19 εξελίσσεται γι' αυτές σε έναν μαραθώνιο ανταγωνισμού. Η πανδημία φαίνεται ότι προσφέρει ακόμα ένα πεδίο γεωπολιτικού ανταγωνισμού και αντιπαράθεσης προκειμένου οι μεγάλες δυνάμεις να καταφέρουν να επιδείξουν μία υπεροχή της χώρας τους μέσα από την άσκηση ισχύος, στην αντιμετώπιση αυτής της κρίσης.

Αυτό παρατηρείται με την είσοδο χωρών που χαρακτηρίζονται ως μεγάλες δυνάμεις (όπως η ΗΠΑ, Ρωσία και Κίνα) στον μεταξύ τους ανταγωνισμό για την κατασκευή του εμβολίου κατά του ιού COVID-19, έτσι ώστε να καταφέρουν να αναδειχθούν ως χώρες σωτήρες της παγκόσμιας κοινότητας και να προσθέσουν ακόμα ένα επίτευγμα στο ηγεμονικό τους προφίλ, για επιδιώξεις παγκόσμιας υπεροχής, κυριαρχίας και επίδειξης ισχύος. Κάτι ανάλογο συνέβη και την δεκαετία του 1950-60 με το αγώνα που είχαν επιδοθεί αντίστοιχες μεγάλες δυνάμεις για την κατάκτηση του διαστήματος, με την αποστολή δορυφόρων αρχικά και στη συνέχεια, την αποστολή του ανθρώπου στο διάστημα (Devezas *et al.*, 2012).

Εξάλλου, το να καταφέρει μία χώρα να ανακαλύψει πρώτη το εμβόλιο κατά του ιού COVID-19, δεν είναι μόνο ζήτημα εθνικής υπερηφάνειας. Ορισμένοι θα μπορούσαν να πουν, ότι ίσως είναι το πρώτο βήμα για την επαναφορά της οικονομικής δραστηριότητας της χώρας αυτής σε επίπεδα πριν από το ξέσπασμα της πανδημίας. Στον σημερινό κόσμο υπό το πρίσμα της πανδημίας με τους ήδη υπάρχοντες συσχετισμούς δυνάμεων, όπως έχουν αυτοί διαμορφωθεί το να γίνεται μία χώρα η πρώτη που ανακαλύπτει ένα αποτελεσματικό εμβόλιο κατά του ιού COVID-19, ενδέχεται να σημαίνει και κρίσιμη γεωπολιτική μόχλευση και επιρροή, τόσο για τους συμμάχους όσο και για τους εχθρούς της (Bremmer, 2020).

Η ανάπτυξη εμβολίων είναι μία πολύπλοκη και χρονοβόρα διαδικασία. Για την υλοποίηση αυτού του σύνθετου εγχειρήματος, απαιτείται η διεξαγωγή κλινικών δοκιμών, παράλληλα με τις επενδύσεις στην παραγωγική διαδικασία των φαρμακοβιομηχανιών, ώστε να μπορούν να παραχθούν εκατομμύρια, ή ακόμη και δισεκατομμύρια δόσεις ενός επιτυχημένου εμβολίου κατά του ιού COVID-19. Οι περισσότεροι ελπίζουν ότι με το συντονισμό των δυνάμεων και την συνεργασία των φαρμακευτικών εταιριών είτε σε παγκόσμιο είτε σε περιφερειακό επίπεδο στο τομέα αυτό, θα υπάρξει επιτάχυνση της ανάπτυξης και της διαθεσιμότητας ασφαλών και αποτελεσματικών εμβολίων, μέσα σε ένα χρονικό διάστημα από 12 έως και 18 μήνες (European Commission, 2020b).

Οι Corum et al (2020), έχουν δημιουργήσει ένα πολύ ωραίο διαδραστικό γράφημα (Coronavirus Vaccine Tracker²), με το οποίο μπορεί ο οποιοσδήποτε να παρακολουθεί αυτόν των αγώνα για την δημιουργία του εμβολίου κατά του ιού COVID-19. Την περίοδο αυτή, οι ερευνητές δοκιμάζουν τριάντα επτά (37) εμβόλια σε κλινικές δοκιμές εκ των οποίων εννέα (9) βρίσκονται στην τρίτη φάση (III) των δοκιμών και τρία (3) από αυτά βρίσκονται στο στάδιο των τελικών κλινικών δοκιμών (Corum et al., 2020).

Καθώς η παγκόσμια κοινότητα εισέρχονταν στη δίνη της πανδημίας ορισμένοι αναλυτές υποστηρίζαν, ότι υπάρχουν τρία βασικά σενάρια όσον αφορά την ανακάλυψη, την παρασκευή και τη διανομή ενός εμβολίου κατά του ιού COVID-19 (Bremmer, 2020):

1. Το πρώτο σενάριο είναι το πιο αισιόδοξο, το οποίο περιλαμβάνει την ανακάλυψη ενός ασφαλούς εμβολίου, ενώ την ίδια στιγμή οι κυβερνήσεις όλων των χωρών σε παγκόσμιο ή περιφερειακό επίπεδο, συνεργάζονται για να συντονίσουν την παραγωγή και τη διανομή αυτού του εμβολίου, ώστε να περιέλθει στα χέρια όσο το δυνατόν περισσότερων ανθρώπων ανά την υφήλιο.
2. Το δεύτερο σενάριο περιλαμβάνει, ότι μόλις βρεθεί το εμβόλιο, ορισμένες χώρες αποκτούν πρώτες πρόσβαση σε αυτό, βάσει των επενδύσεων που έχουν πραγματοποιήσει και των πολιτικών ελιγμών τους στο διεθνές πεδίο βάσει συμφωνιών ή βάσει των ήδη δεδομένων συσχετισμών δυνάμεων (βλέπε ΗΠΑ, Ρωσία, Κίνα και των χωρών επιρροής αυτών καθώς και η Ευρωπαϊκή Ένωση και τα κράτη μέλη). Ωστόσο, μόλις συμβεί αυτό, θα αναγκαστούν να εμπλακούν στη διανομή του εμβολίου και διεθνείς θεσμικοί παίκτες όπως ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, προκειμένου να βοηθήσουν στη διευκόλυνση της διανομής και της πρόσληψης του εμβολίου όσο το δυνατόν πιο ισότιμα και γρηγορότερα και σε πιο αδύναμα και φτωχά κράτη, δείχνοντας με αυτό τον τρόπο έμπρακτα αλληλεγγύη.

² Coronavirus Vaccine Tracker: <https://www.nytimes.com/interactive/2020/science/coronavirus-vaccine-tracker.html>

3. Το τρίτο σενάριο περιλαμβάνει ότι κάθε χώρα (ή ενδεχομένως κάποιος σχηματισμός χωρών), ακολουθεί μια δική της προσέγγιση μακριά από συνεργασίες με άλλα κράτη, ακολουθώντας τον ήδη υπάρχοντα διαμορφωμένο συσχετισμό δυνάμεων. Η προσέγγιση *«κάθε έθνος για τον εαυτό του»* αναφέρεται στην εξασφάλιση εμβολίων και θεραπειών κατά του ιού COVID-19, μέσα από την έρευνα και την ανάπτυξη που πραγματοποιείται από ιδιωτικές φαρμακευτικές εταιρείες, σε υψηλές τιμές μειώνοντας με αυτόν τον τρόπο την αποτελεσματική πρόσβαση του εμβολίου σε φτωχότερες χώρες. Στη χειρότερη περίπτωση, οι χώρες που θα έχουν αναπτύξει το εμβόλιο θα χρησιμοποιήσουν την πρόσβαση στα εμβόλια και τις θεραπείες κατά του ιού COVID-19 ως μέσο διαπραγμάτευσης ή γεωπολιτικής επιρροής σε ευρύτερες γεωπολιτικές διαφορές με άλλες χώρες προκειμένου να ενισχύσουν το ηγεμονικό τους προφίλ για γεωπολιτικές επιδιώξεις και επιρροές. Την ίδια στιγμή οι χώρες που θα έχουν αναπτύξει το εμβόλιο επιβεβαιώνουν την παγκόσμια υπεροχή και κυριαρχία τους, προβάλλοντας μία τεχνολογική και επιστημονική ισχύς στα υπόλοιπα κράτη που έμειναν πίσω στον αγώνα για την κατασκευή του εμβολίου.

Σύμφωνα με ορισμένους αναλυτές τα σενάρια τα οποία φαίνεται να επικρατούν στην παγκόσμια κοινότητα, είναι κάπου μεταξύ του δεύτερου και του τρίτου (Bremmer, 2020). Αυτός ο ανταγωνισμός που περιεγράφηκε παραπάνω, μετουσιώνεται με την ανακοίνωση της Ρωσίας για την ανάπτυξη του εμβολίου κατά του ιού COVID-19. Όπως θα αναλυθεί και παρακάτω η Ρωσία κινείται βάσει της λογικής του τρίτου σεναρίου. Το εμβόλιο ονομάζεται Sputnik V και αναφέρεται στον πρώτο δορυφόρο που τέθηκε σε τροχιά γύρω από τη Γη, από τη Σοβιετική Ένωση το 1957 ξεκινώντας έτσι τον παγκόσμιο αγώνα για την κατάκτηση του διαστήματος. Το όνομα που η Ρωσία επέλεξε για το εμβόλιο αυτό, αποκαλύπτει την ψυχροπολεμική λογική με την οποία η ίδια αντιλαμβάνεται τον αγώνα για την κατασκευή του εμβολίου κατά του ιού COVID-19. Ενδεχομένως, δημιουργεί για την ίδια την Ρωσία ένα σημείο εθνικής υπερηφάνειας και ανταγωνισμού σε παγκόσμια κλίμακα, την ίδια στιγμή που επιστημονικά εργαστήρια στις ΗΠΑ, την Ευρώπη και την Κίνα αναζητούν κι αυτά, ακόμα ένα πιθανό εμβόλιο κατά του ιού COVID-19 (Khurshudyan and Johnson, 2020).

Οι ΗΠΑ κινούνται και αυτές βάσει το τρίτου σεναρίου κάνοντας σύνθημα τους το «*Η Αμερική Πρώτη (America First)*» κάτι που για πολλούς θα μπορούσε να μεταφράζεται ως «*Η Αμερική μόνης της (America Alone)*». Ήδη από πολύ νωρίς, οι ΗΠΑ είχαν πραγματοποιήσει πολιτικούς ελιγμούς, προκειμένου να εξασφαλίσουν μία μεγάλη ποσότητα μίας ουσίας που ονομάζεται ρεμδεσιβίρη (remdesivir), καθώς φαίνεται ότι αποτελεί μία πολλά υποσχόμενη ουσία για την καταπολέμηση του ιού COVID-19. Ταυτόχρονα, οι ΗΠΑ είχαν προχωρήσει σε συμφωνία 1,95 δισεκατομμυρίων δολαρίων με την φαρμακοβιομηχανία Pfizer και μια γερμανική εταιρεία βιοτεχνολογίας για την αγορά 100 εκατομμυρίων δόσεων εμβολίου που βρίσκεται ήδη υπό ανάπτυξη. Στον αντίποδα, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας απηύθυνε προειδοποίηση, κατά του «*εθνικισμού κρίσιμων προμηθειών (supply nationalism)*» γύρω από την ανάπτυξη εμβολίων και φαρμάκων κατά της πανδημίας COVID-19 και κάλεσε τους ηγέτες των κρατών να δράσουν συλλογικά και να μοιραστούν τις κρίσιμες προμήθειες που είναι αναγκαίες για την αντιμετώπιση της πανδημίας παραμερίζοντας τις δικαιολογημένες ανησυχίες τους, προκειμένου να προστατέψουν τις χώρες τους (WHO, 2020b). Τέλος, όχι μόνοι οι ΗΠΑ άλλα και άλλες χώρες, φίλια προσκείμενες, κάνουν κι αυτές τους δικούς τους πολιτικούς ελιγμούς, προσπαθώντας να εξασφαλίσουν τα δικά τους αποθέματα στη περίπτωση που κατασκευαστεί ένα αποτελεσματικό εμβόλιο.

Στο ίδιο μήκος κύματος, η Ευρωπαϊκή Ένωση προσπαθεί να εξασφαλίσει εμβόλια για τα κράτη μέλη, αφού φαίνεται να κινείται βάσει του δεύτερου σεναρίου. Ήδη από τον Ιούνιο του 2020, τα κράτη μέλη έχουν εξουσιοδοτήσει την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να προβεί για λογαριασμό τους σε συμφωνίες προαγοράς εμβολίων, κατά του ιού COVID-19, με παρασκευαστές εμβολίων. Για να στηρίξει τις εταιρείες στην ταχεία ανάπτυξη και παραγωγή ενός εμβολίου, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα είναι σε θέση να συνάψει συμφωνίες με μεμονωμένους παραγωγούς εμβολίων εξ' ονόματος των κρατών μελών. Ως αντάλλαγμα για το δικαίωμα αγοράς συγκεκριμένου αριθμού δόσεων εμβολίου σε καθορισμένο χρονοδιάγραμμα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα είναι σε θέση να χρηματοδοτήσει μέρος του αρχικού κόστους που αντιμετωπίζουν οι παραγωγοί εμβολίων με τη μορφή συμφωνιών προαγοράς, με την παρεχόμενη χρηματοδότηση να θεωρείται ως προκαταβολή για τα εμβόλια που θα αγοραστούν εν

τέλει από τα κράτη μέλη και το κόστος των οποίων θα καλύψουν τα ίδια (European Commission, 2020b). Η Ένωση έχει έρθει σε συμφωνία με την φαρμακευτική εταιρεία AstraZeneca η οποία συνεργάζεται με το Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης (Ηνωμένο Βασίλειο) σε ένα πολλά υποσχόμενο εμβόλιο για την αγορά 300 εκατομμυρίων δόσεων, προκειμένου να διατεθούν στα κράτη μέλη (European Commission, 2020a).

Η Κίνα προσπαθεί να αντιγράψει τις ΗΠΑ και την Ρωσία με σκοπό να αναπτύξει το δικό της εμβόλιο (CanSino Biologics) βάσει του τρίτου σεναρίου όπως περιγράφηκε και προηγουμένως (Mcgregor, 2020). Αξίζει να σημειωθεί ότι, στη προσπάθεια αυτή ορισμένα κράτη ίσως καταφύγουν σε δόλιες πρακτικές βιομηχανικής (ιατρικής) κατασκοπείας, με σκοπό να αποκτήσουν «*κρίσιμη γνώση*» προκειμένου όχι μόνο να επιταχύνουν την δική τους πρόοδο για την ανάπτυξη του εμβολίου, αλλά και για να μη βρεθούν πίσω στον αγώνα αυτό, αναγκασόμενοι να υποκύψουν στις πιέσεις μιας υπερδύναμης, που τελικά καταφέρει να αναπτύξει το εμβόλιο και δε θέλει να το μοιραστεί με άλλες χώρες του κόσμου.

Επιπλέον, κατά την διάρκεια της πανδημίας COVID-19 γίνεται φανερό ότι οι κόσμοι της πολιτικής και της διπλωματίας (κυβερνήσεις), της οικονομίας (φαρμακοβιομηχανία), της ιατρικής (επιστημονική κοινότητα που εργάζεται στη λύση του εμβολίου) και των υπηρεσιών πληροφοριών ορισμένων κρατών συγκλίνουν μεταξύ τους ολοένα και περισσότερο. Λόγου χάρη, χάκερ με προέλευση από την Κίνα, είχαν την πρόθεση να κλέψουν ιατρικά δεδομένα για την κατασκευή του εμβολίου, οπότε έψαχναν αυτό που πίστευαν ότι θα ήταν ένας εύκολος στόχος μέσα από ορισμένες ψηφιακές ενέργειες αναγνώρισης ευαίσθητων σημείων ασφαλείας στο διαδίκτυο (digital reconnaissance) για το Πανεπιστήμιο της Βόρειας Καρολίνας. Την ίδια στιγμή, οι ΗΠΑ, αποκηρύσσουν το προξενείο της Κίνας και την κατηγορούν για ιατρική κατασκοπεία (εν μέσω άλλων ισχυρισμών, καθώς ο Πρόεδρος Trump θεωρεί την Κίνα κύρια υπεύθυνο για την πανδημία), (Bremmer, 2020).

Πέρα από αυτό, η Κίνα δεν είναι η μόνη χώρα η οποία θέλει να εξασκήσει την δύναμη των υπηρεσιών πληροφοριών που διαθέτει επάνω σε άλλους. Ταυτόχρονα, η κορυφαία υπηρεσία πληροφοριών της Ρωσίας, η SVR, στοχεύει ερευνητικά δίκτυα εμβολίων στις ΗΠΑ, τον Καναδά και τη Βρετανία. Το Ιράν επίσης, αύξησε δραστικά

τις προσπάθειες του να κλέψει πληροφορίες σχετικές με την έρευνα εμβολίων κατά της πανδημίας και οι ΗΠΑ ενίσχυσαν τις άμυνες τους με την ανάπτυξη αντικατασκοπευτικής δράσης, εναντίον των αντιπάλων τους. Εν ολίγοις, κάθε σημαντική υπηρεσία κατασκοπείας σε όλο τον κόσμο προσπαθεί να ανακαλύψει τα επιτεύγματα των αντιπάλων της στο συγκεκριμένο πεδίο, ώστε να μπορεί να βρίσκεται ένα βήμα μπροστά. Έτσι, είναι φανερό, ότι η πανδημία προκάλεσε μία στροφή για τις υπηρεσίες πληροφοριών διαφόρων χωρών, ανταγωνιζόμενες μεταξύ τους, σε ένα νέο μεγάλο παιχνίδι κατασκοπείας με επίκεντρο το εμβόλιο κατά του ιού COVID-19 (Barnes and Venutolo-Mantovani, 2020).

Η διεθνής κούρσα για την εξεύρεση του εμβολίου κατά του ιού COVID-19 έχει οξύνει τις ανησυχίες σχετικά με τον εθνικισμό ορισμένων χωρών. Στον αγώνα αυτό που έχουν επιδοθεί οι μεγάλες δυνάμεις όπως η ΗΠΑ, Ρωσία και Κίνα απαιτείται να δηλώσουν νίκη επί της πανδημίας, με την κατασκευή του πρώτου εμβολίου κατά του ιού της πανδημίας COVID-19 όσον το δυνατόν γρηγορότερα. Ωστόσο, η βιασύνη κατασκευής ενός τέτοιου εμβολίου θα μπορούσε παρακάμψει μακροχρόνιες διαδικασίες και δικλείδες ασφαλείας κλινικών δοκιμών και ερευνών που απαιτούνται, προκειμένου να αποδειχθεί ότι το εμβόλιο που θα κατασκευαστεί θα είναι πράγματι ασφαλές για την προστασία της υγείας των ανθρώπων, διασφαλίζοντας με αυτό τον τρόπο ότι τα οφέλη του εμβολίου υπερτερούν των όποιων κινδύνων από την βιαστική και γρήγορη κυκλοφορία αυτού, προκειμένου να κατοχυρώσουν οι ενδιαφερόμενες χώρες την όποια «νίκη» επί του πεδίου. Η απαίτηση για την γρήγορη κυκλοφορία του εμβολίου, ίσως θέτει τα χρονοδιαγράμματα που έχουν τεθεί υπό αμφισβήτηση, αν την ίδια στιγμή η επιστημονική κοινότητα με τις φαρμακοβιομηχανίες επιθυμούν να διατηρήσουν τα επίπεδα ασφάλειας στον μέγιστο δυνατό βαθμό.

Παρόλα αυτά, η πρόωγη διάθεση των εμβολίων που θα ανακαλυφθούν, ενδέχεται να εγείρει ανησυχίες σχετικά με τις παρτίδες αυτές και δεν αφορά μόνο τις ανησυχίες των ανθρώπων που έχουν λάβει το εμβόλιο στις αρχικές κλινικές δοκιμές (φάση III). Η ανακοίνωση της διάθεσης ενός εμβολίου (όπως έγινε με τη Ρωσία) είτε αυτό αποδειχθεί αποτελεσματικό είτε όχι από έγκυρες και ανεξάρτητες αρχές που είναι αρμόδιες να διασφαλίζουν την ποιότητα ενός τέτοιου εμβολίου, δημιουργεί

πίεση σε άλλες χώρες να επιταχύνουν τις δικές τους κλινικές δοκιμές για να ικανοποιήσουν τη δημόσια ζήτηση που προέρχεται από το εσωτερικό της χώρας τους. Με τον τρόπο αυτό, δημιουργείται πίεση προς την υπόλοιπη επιστημονική κοινότητα να εντείνει τις προσπάθειες της, σε στενά χρονοδιαγράμματα που ίσως δε τηρήσουν όλες τις αναγκαίες ασφαλιστικές δικλίδες, έτσι ώστε το πολυπόθητο εμβόλιο να εγκριθεί και να κυκλοφορήσει ευρέως.

Για τη Ρωσία, η πρωτοπορία στον αγώνα για την κατασκευή του εμβολίου κατά του ιού COVID-19 είναι για την ίδια μία «*φωτεινή λεωφόρος*» για μεγαλύτερη γεωπολιτική επιρροή στο κόσμο προσπαθώντας να λύσει προβλήματα σε πολλαπλά μέτωπα (Khurshudyan and Johnson, 2020). Από την μία πλευρά ισχυροποιεί τη διεθνή της θέση και την κατατάσσει στις χώρες εκείνες που έχουν πια το εμβόλιο, ώστε να μπορεί να ασκήσει μόχλευση σε άλλες χώρες που ανήκουν στη σφαίρα επιρροής της. Από την άλλη πλευρά, η Ρωσία επιδίδεται σε αυτόν τον αγώνα και για τους δικούς εσωτερικούς λόγους που βρίσκουν αποδέκτες στο εσωτερικό της, έχοντας της ανάγκη να καλύψει την δημόσια ζήτηση. Με τον τρόπο αυτό, προσπαθεί να αποφύγει να φανεί εξαρτημένη από τις δυτικές δυνάμεις, με τις οποίες οι σχέσεις της είναι ιστορικά πολύ άσχημες. Η Ρωσία φοβάται τις όποιες αντιδράσεις μπορεί να προκύψουν από το ενδεχόμενο να αποκλειστεί η ίδια από την προμήθεια ενός εμβολίου, που ίσως ανακαλυφθεί από μία άλλη ανταγωνιστική δύναμη, όπως οι ΗΠΑ. Καταλήγοντας, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι με σκοπό να αποφευχθεί μία γεωπολιτική απομόνωση ορισμένης χώρας, ίσως δούμε στο άμεσο μέλλον και άλλες χώρες να δηλώνουν «*νίκη*» επί της παρασκευής του εμβολίου, πέρα από τη Ρωσία.

Ωστόσο, ακόμα και αν μία χώρα καταφέρει και εξασφαλίσει μία σημαντική ποσότητα εμβολίων, το δίλλημα έρχεται στον τρόπο με τον οποίο αυτά θα μοιραστούν στις διάφορες ομάδες του πληθυσμού στο εσωτερικό μίας χώρας. Στο σημείο αυτό υπάρχει μία συναίνεση από τους περισσότερους ότι ίσως είναι απαραίτητο να λάβουν το εμβόλιο, το ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό που βρίσκεται στη πρώτη γραμμή αντιμετώπισης της πανδημίας. Εντούτοις, στη συνέχεια μπορεί να ακολουθήσουν οι ένοικοι σε οίκους ευγηρίας και γενικά οι ευάλωτες ομάδες που επηρεάζονται

περισσότερο. Ωστόσο, το ποιες ομάδες θα ακολουθήσουν στη λήψη του εμβολίου είναι ακαθόριστο, δεδομένου των περιορισμένων ποσοτήτων που θα υπάρχουν αρχικά.

Και σε αυτό το σημείο, έρχεται στο προσκήνιο το κίνημα κατά των εμβολιασμών που έχει κάνει την εμφάνισή του, πολύ πριν ξεσπάσει ακόμα η πανδημία του ιού COVID-19. Αυτές οι ομάδες ανθρώπων μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα και τη διασπορά ψευδών ειδήσεων (fake news) έχουν επιδοθεί σε ένα πόλεμο παραπληροφόρησης για τον ιό COVID-19, δημιουργώντας «*θεωρίες συνωμοσίας*», ακόμα και για τα εμβόλια και τους χρηματοδότες αυτών, που μόλις ανακοινωθεί κάποιο νέο εμβόλιο θα είναι οι πρώτοι που θα ορμήσουν πάνω του, από τους διαδικτυακούς αιθέρες για να το κατασπαράξουν. Απόρροια αυτού, είναι οι ομάδες αυτές να καταφέρνουν να διασπούν τη συνοχή μίας κοινωνίας και να μειώνουν την εμπιστοσύνη του κοινού απέναντι στα μέτρα που λαμβάνονται για τον περιορισμό της πανδημίας, μεταξύ αυτών και το εμβόλιο (Goodman and Carmichael, 2020).

Εντούτοις, πολύ εύλογα εγείρεται το ερώτημα αν διατεθεί στην αγορά μίας χώρας ένα μη αποτελεσματικό «*εθνικό*» εμβόλιο και προκύψουν σοβαρές επιπτώσεις στην δημόσια υγεία αργότερα, τότε το κίνημα κατά των εμβολιασμών θα έχει πετύχει τον σκοπό του και θα έχει οπλιστεί με περισσότερα αυτή τη φορά όπλα (Goodman and Carmichael, 2020). Για το λόγο αυτό, απαιτείται τα εμβόλια που θα κατασκευαστούν να είναι όχι μόνο αποτελεσματικά από ιατρικής άποψης αλλά να έχει διαμορφωθεί και το κατάλληλο κλίμα εμπιστοσύνης γύρω από το αυτά, προκειμένου ο γενικός πληθυσμός να είναι διατεθειμένος να το λάβει και να επιφέρει τα αναμενόμενα αποτελέσματα της ανοσίας. Για το λόγο αυτό, μία επιπόλαιη και γρήγορη διάθεση του εμβολίου που δε πληροί όλες τις αναγκαίες προϋποθέσεις, ίσως το υπονομεύσει και δε κερδίσει την απαιτούμενη εμπιστοσύνη από τη πλευρά του κόσμου (Bremmer, 2020; Goodman and Carmichael, 2020).

Συμπερασματικά γίνεται αντιληπτό ότι ακόμα και αν το εμβόλιο βρεθεί, το ζήτημα είναι αν θα είναι λειτουργικό και θα επιφέρει την επιδιωκόμενη ανοσία. Αλλά ακόμα και αν το εμβόλιο βρεθεί και είναι όντως αποτελεσματικό, τι θα γίνει στη περίπτωση που ελέγχεται από μία μη φιλική κυβέρνηση μίας χώρας που επιδιώκει να

το χρησιμοποιήσει στη φαρέτρα των γεωπολιτικών της όπλων για επιρροή και επίδειξη ισχύος;

Επιπλέον, τι θα γίνει στο ενδεχόμενο που ανακαλυφθούν περισσότερα από ένα εμβόλια κάθε ένα από τα οποία εκπροσωπεί έναν διαφορετικό συσχετισμό δυνάμεων όπως αναλύθηκαν παραπάνω. Δηλαδή, η Ρωσία και η Κίνα έχουν ανακοινώσει ήδη ένα εμβόλιο, ενώ πιθανόν να πράξει το ίδιο μέσα στο ίδιο έτος και οι ΗΠΑ και να ακολουθήσει η Ευρωπαϊκή Ένωση. Αν δεν είναι απολύτως ξεκάθαρο ποιο τα παραπάνω εμβόλια λειτουργεί πιο αποτελεσματικά, τι θα γίνει στο ενδεχόμενο που διαδηλώσεις ή αγανακτισμένοι πληθυσμοί χωρών αναγκάσουν ορισμένες κυβερνήσεις να πάρουν θέση και να προμηθευτούν ένα συγκεκριμένο εμβόλιο όταν κάποιο άλλο αποτύχει να επιφέρει ανοσία στο γενικό πληθυσμό;

Τέλος, ακόμα και αν το εμβόλιο βρεθεί και είναι ένα και μοναδικό ή περισσότερα του ενός και είναι όλα εξίσου αποτελεσματικά τι θα γίνει στη περίπτωση που μεγάλο μέρος του πληθυσμού αρνείται να το λάβει, είτε γιατί δεν το εμπιστεύεται, είτε γιατί επιθυμεί να εμβολιαστεί με κάποιο άλλο, που μία χώρα δυστυχώς δεν θα έχει πρόσβαση σε αυτό λόγω των συσχετισμών δυνάμεων που έχουν δημιουργηθεί, όπως περιεγράφηκαν παραπάνω. Το ποια χώρα θα αποκτήσει πρόσβαση στο εμβόλιο και πόσο είναι διατεθειμένοι οι σύμμαχοι ή οι εχθροί της χώρας αυτής να πληρώσουν ή να προβούν σε γεωπολιτικές παραχωρήσεις για χάρη του εμβολίου, ίσως είναι κάτι που θα κυριαρχήσει στις διεθνείς σχέσεις ορισμένων κρατών για τα επόμενα χρόνια. Ενδεχομένως, το πολυπόθητο εμβόλιο και η πολυαναμενόμενη θεραπεία κατά του ιού COVID-19, να αποδειχθεί για τους γεωπολιτικούς συσχετισμούς ορισμένων χωρών, χειρότερη από την ίδια την ασθένεια και τις επιπτώσεις της πανδημίας.

Καταλήγοντας, μέσα από όλα όσα αναφέρθηκαν γίνεται αντιληπτό ότι ακόμα και σε χαλεπούς καιρούς όπως η πανδημία COVID-19 που πλήττει τον κόσμο από το τέλος του 2019 μέχρι και σήμερα, οι τάσεις για ανταγωνισμό μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων ανάμεσα σε χώρες όπως η ΗΠΑ, Ρωσία και Κίνα ακόμα και στο πεδίο αντιμετώπισης της πανδημίας, δε παύουν να υπάρχουν άλλα αντίθετα τους προσφέρουν τη δυνατότητα να ανταγωνιστούν μεταξύ τους, σε ακόμα ένα πεδίο, αυτό για την διάσωση της παγκόσμιας δημόσιας υγείας. Η χώρα νικητής αυτού του

ανταγωνισμού, θα αναδειχθεί ως χώρα σωτήρας του κόσμου από την πανδημία COVID-19 και θα καταφέρει να προσθέσει ακόμα ένα επίτευγμα στο ηγεμονικό της προφίλ για γεωπολιτικές επιδιώξεις και επιρροές και την ίδια στιγμή να επιβεβαιώσει από τη δική της πλευρά, μία παγκόσμια υπεροχή και κυριαρχία, προβάλλοντας μία τεχνολογική και επιστημονική ισχύς στον υπόλοιπο κόσμο.

Βιβλιογραφία³

- Barnes, J. and Venutolo-Mantovani, M. (2020) *Race for Coronavirus Vaccine Pits Spy Against Spy*, *The New York Times*. Available at: <https://www.nytimes.com/2020/09/05/us/politics/coronavirus-vaccine-espionage.html> (Accessed: 8 September 2020).
- Borrell, J. (2020) *The Coronavirus pandemic and the new world it is creating*, *European External Action Service*. Available at: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/76379/coronavirus-pandemic-and-new-world-it-creating_en (Accessed: 19 August 2020).
- Bremmer, I. (2020) *What Vaccine Nationalism Means for the Coronavirus Pandemic*, *Time*. Available at: <https://time.com/5871532/vaccine-nationalism-coronavirus-pandemic/> (Accessed: 19 August 2020).
- Corum, J. et al. (2020) *Coronavirus Vaccine Tracker*, *The New York Times*. Available at: <https://www.nytimes.com/interactive/2020/science/coronavirus-vaccine-tracker.html#cansino> (Accessed: 8 September 2020).
- Czosnek, H. (2018) *Predicting the next global pandemic*, *Global Risk Insights*. Available at: <https://globalriskinsights.com/2018/11/pandemic-health-pathogen/> (Accessed: 15 August 2020).
- Devezas, T. et al. (2012) 'The struggle for space: Past and future of the space race', *Technological Forecasting and Social Change*. North-Holland, 79(5), pp. 963–985. doi: 10.1016/j.techfore.2011.12.006.
- Dokos, T. (2019) *Threats and Challenges to European Security and the Need for Well-informed Parliamentarians*, *German Marshall Fund of the United States*. Berlin. Available at: <https://www.mercatoreuropeandialogue.org/download-file/983/> (Accessed: 14 August 2020).
- European Commission (2020a) *Commission reaches first agreement on a potential vaccine*, *European Commission*. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1438 (Accessed: 9 September 2020).
- European Commission (2020b) *Κορονοϊός: η Επιτροπή παρουσιάζει τη στρατηγική της ΕΕ για τα εμβόλια, Επίσημος ιστότοπος της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_20_1103 (Accessed: 22 August 2020).

³ Η βιβλιογραφία έχει συνταχθεί με τη χρήση του Mendeley Reference Manager (www.mendeley.com).

- European Council (2020) *Special European Council - Consilium: EU leaders agreed a recovery package and the 2021-2027 budget that will help the EU to rebuild after the pandemic and will support investment in the green and digital transitions.*, European Council. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/european-council/2020/07/17-21/> (Accessed: 19 August 2020).
- Goodman, J. and Carmichael, F. (2020) *Coronavirus: Bill Gates 'microchip' conspiracy theory and other vaccine claims fact-checked.*, BBC News-BBC Reality Check. Available at: <https://www.bbc.com/news/52847648> (Accessed: 23 August 2020).
- Khurshudyan, I. and Johnson, C. (2020) *Russia declares victory in global vaccine race with untested vaccine*, The Washington Post. Available at: https://www.washingtonpost.com/world/russia-unveils-coronavirus-vaccine-claiming-victory-in-global-race-before-final-testing-is-complete/2020/08/11/792f8a54-d813-11ea-a788-2ce86ce81129_story.html (Accessed: 15 August 2020).
- Li, H. *et al.* (2020) 'Coronavirus disease 2019 (COVID-19): current status and future perspectives', *International Journal of Antimicrobial Agents*. Elsevier B.V., 55(5), p. 105951. doi: 10.1016/j.ijantimicag.2020.105951.
- Martin, A. (2020) *Mario Draghi urges Europe to use soaring debt for productive purposes*, Financial Times. Available at: <https://www.ft.com/content/55fc7bb7-0721-46c8-8dfa-9605f15b3422> (Accessed: 19 August 2020).
- Mcgregor, G. (2020) *COVID vaccine: Cansino gets 1st China patent—What it means for coronavirus vaccine race.*, Fortune.com. Available at: <https://fortune.com/2020/08/18/covid-vaccine-china-cansino-patent-coronavirus-vaccines-what-to-know/> (Accessed: 9 September 2020).
- Spengler, R. (2020) *Impact of COVID19 on crime - Discussion Forum - CONAN - EPE*, Europol Platform for Experts. Available at: <https://epe.europol.europa.eu> (Accessed: 21 March 2020).
- WHO (2020a) *Coronavirus (COVID-19) events as they happen*, World Health Organization. Available at: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/events-as-they-happen> (Accessed: 19 August 2020).
- WHO (2020b) *WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 - 18 August 2020*, World Health Organization. Available at: <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---18-august-2020> (Accessed: 9 September 2020).

**Ο Νικόλαος Γεωργιτσόπουλος είναι Αξιωματικός της Ελληνικής Αστυνομίας και είναι μεταπτυχιακός φοιτητής στο Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών στη Δημόσια Ελεγκτική. Έχει παρακολουθήσει θερινές ακαδημίες ευρωπαϊκών σπουδών (Πανεπιστήμιο Μακεδονίας), οικονομικού εγκλήματος, διαφθοράς και ξεπλύματος χρήματος (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης), κυβερνοασφάλειας και διαδικτυακού εγκλήματος στη Χάγη της Ολλανδίας (Europol, NATO NCI Agency), Internet Technologies & OSINT (SENDER Project). Έχει παρακολουθήσει πληθώρα ημερίδων, σεμιναρίων, και συνεδρίων και έχει συμμετάσχει σε προσομοιώσεις της Βουλής των Ελλήνων, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του ΝΑΤΟ. Παρακολουθεί ανοικτά διαδικτυακά μαθήματα (MOOCs) από το διαδίκτυο. Τομείς ακαδημαϊκών ενδιαφερόντων του αποτελούν το διαδικτυακό έγκλημα και οικονομικό έγκλημα, τα κρυπτονομίσματα, η*

ανάλυση πληροφοριών μέσω ανοικτών πηγών (open-source intelligence), το αστυνομικό μάνατζμεντ, και η τρομοκρατία. Αγαπά τη δια βίου μάθηση.

E-mail: nf.georgitsopoulos@gmail.com

**Η παρούσα δημοσίευση αποτελεί τμήμα της Διπλωματικής Εργασίας με θέμα «Οι σύγχρονες προκλήσεις για την ασφάλεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ο ρόλος της Πληροφόρησης (Intelligence) για την υποστήριξη των σχετικών πολιτικών της» που εκπονείται στα πλαίσια της φοίτησης στο πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών του Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης του Πάντειου Πανεπιστημίου στη κατεύθυνση «Εθνική και Ενωσιακή Διοίκηση» κατά τη περίοδο 2019-20.*

**Οι απόψεις του συγγραφέα δεν απηχούν απαραίτητα τις απόψεις του ΚΕΔΙΣΑ.*